VÁRBIRÓ JUDIT
ZENEI SZERKESZTŐ, KARVEZETŐ–ÉNEK-ZENETANÁR KÖSZÖNTÉSE
I.
BORONKAY ANTAL: VÁRBIRÓ JUDIT ZENEI ÉLETPÁLYÁJA[1]

Várbiró Judit születésnapi köszöntőjén (MMA Akadémiai Szalon, 2026. X. 19.)
(Fotó: MMA/Nyirő Simon)

Bevezetés

Várbiró Judit zenei életútja különleges, értékteremtő, és sokoldalúságában unikális. A zene, mint emberformáló művészet felmutatását és közvetítését tűzte zászlójára azokban az ismeretterjesztő műfajokban, amelyeknek kitalálója, megteremtője és a közönséghez eljuttatója volt. Jó szerencséjének köszönhetően, és a zenei művelődésre vágyók örömére elképzeléseit a Magyar Televízió munkatársaként, mint a legszélesebb hallgatóságot és nézőt elérő kommunikációs médium, a televíziózás keretei között tudta megvalósítani. Szerkesztőként, és még számos munkaköri státuszban mindig felismerte, hogy korok és művek, valamint műfajok tekintetében milyen programokkal lehet a zeneirodalom és a zenei élet sokoldalúságát a képernyőn megjeleníteni. Jó érzékkel választotta ki azokat a művészeket, akiknek játékát meg kell örökíteni, valamint felfedezte azokat a muzsikusokat, akik nem csak jó előadók, hanem szavakkal is közvetíteni tudják a zene értelmét és lényegét. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban kik azok a köztünk élő, vagy művészetük révén velünk maradt nagy előadók és zeneszerzők, akiknek portréját és életművét fel kell tárni, be kell mutatni a széles nyilvánosság számára. Várbiró Judit műsorai, hozzávetőlegesen ezerötszáz, nem csak keletkezésük idejében voltak relevánsak, de archiválásuk révén közel negyven év magyar zenekultúráját őrzik meg az utókornak.

[1] https://azopus.hu/alkoto/AL0000478/palyakep

Zenei tanulmányok

Két rangos oktatási intézmény, a Kosciuszko Tádé utcai általános iskola és a mellette lévő Szilágyi Erzsébet gimnázium keretei között indult el Várbiró Judit zenei pályája. Genius loci, mondhatnánk, hiszen e két intézmény falai között olyan zenei oktatás folyt és olyan élmények érték, melyek egy életre meghatározták a körülötte lévő világhoz való viszonyát.

Zongorázni hét évesen kezdett el tanulni Váczi Lili és Hajdú Anna irányításával, zenetörténet tanára a hallatlan nagy tudású Bárdos Kornél volt, az iskolai énekkarban pedig az éneklést szerette meg egy életre. „Belekerültem ebbe a kettősségbe, a zongora és az éneklés bűvkörébe" mondta egy alkalommal. Gimnáziumi évei alatt valójában az éneklés vitte a főszerepet, mivel a Mohayné Katanics Mária irányította Szilágyi Erzsébet nőikar tagjaként magába szívta a kóruséneklés semmivel össze nem hasonlítható élményét, és megismerte a magyar kórusirodalom remekműveit, kortárs zeneszerzők alkotásait is beleértve.

Ugyanakkor a kamaraéneklésből is kivette részét, mivel két társával együtt (Csengery Adrienne és Zsadon Andrea) megalakította a Szilágyi triót, amellyel megnyerték a Magyar Televízió „Ki mit tud?" vetélkedőjét 1963-ban. Madrigálok mellett Kodály és Bartók egynemű karai voltak műsorukon, mely utóbbiak a legkényesebb kamaraénekesi feladatok közé tartoznak; a konszonanciák és disszonanciák váltakozása abszolút pontos és tiszta intonációt követel.

Az 1963-as Ki mit tud? című vetélkedőben a zsűri különdíját ...(1:00)
Zsadon Andrea, Csengery Adrienne és Várbiró Judit a Magyar Televízió 1963-as „Ki mit tud?" c. műsorában.

Életrajz idézet: „*Kodály 33 Triciniumát Kistétényi Melinda szövegeivel mi mutattuk be Kodály Tanár úr személyes jelenlétében*.”

Zoltán napi köszöntő az MTA Népzenekutató Csoportban:
A Kodály házaspár és Rajeczky Benjamin Zsadon Andrea,
Csengery Adrienne és Várbiró Judit énekét hallgatja. (1964. március 8.)
(Vigh Rudolf felvétele.
(Forrás: Eősze László: Kodály Zoltán élete képekben és dokumentumokban, Zeneműkiadó 1982, 139. old.)

A Zeneakadémián a Középiskolai Énektanárképző és Karvezetés szakon tanult tovább, Vásárhelyi Zoltán, Párkai István és Szőnyi Erzsébet irányításával, és a vezénylés mesterségének megtanulása mellett itt is az éneklés került a középpontba. Tagja lett a Párkai István vezette Liszt Ferenc Kamarakórusnak, az ország, de talán Európa egyik legprofesszionálisabb együttesének, különösen, ami a kortárs művek bemutatásait illeti. Párkai fáradhatatlanul kutatta külföldi kortárs zeneszerzők műveit, számos magyarországi bemutató fűződik a kórus nevéhez. Egy kuriózum: ez az együttes énekelte először Magyarországon Hindemith a cappella Miséjét, melyet a szerző eredetileg egy abszolút hallású énekesekből álló svájci kórusnak komponált. Fél évig tartott a betanulás, de az itthoni és külföldi bemutatók sikerei mindenért kárpótolták a kórustagokat.

Mellette a Budapesti Madrigálkórus tagjaként 25 éven át vett részt itthoni és külföldi koncerteken, rádió- és lemezfelvételeken nem csak énekesként, de betanítóként és csembaló continuo játékosként is az együttes munkájában.

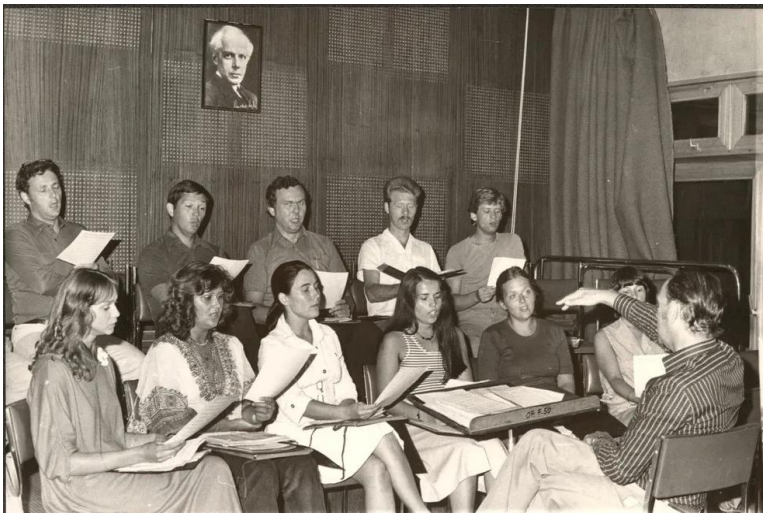

A Budapesti Madrigálkórus próbáját Szekeres Ferenc alapító karnagy vezeti.
Várbiró Judit az első sorban jobbról a második.

Várbiró Judit (j.) a Budapesti Madrigálkórus próbáján.

Érdekes módon az éneklés és a zeneakadémiai énektanszakosokkal való barátság vezette vissza Várbiró Juditot a zongorázáshoz, amennyiben egyre kedveltebb zongorakísérőként rendszeresen dolgozott együtt leendő operaénekesekkel. Közel másfél évtizeden át oktatott a Zeneakadémia Kertész utcai gyakorló zeneiskolájában ének-korrepetitorként Forrai Zsuzsa és Polgár László énekóráin, ugyanakkor a híres tenorista Réti József zeneakadémiai óráin is kamatoztatta tudását, mint elismert kamarapartner.

Magyar Televízió

Friss diplomásként a Magyar Televízióban kezdett el dolgozni zenei szerkesztőként, majd Czigány György főszerkesztő felkérésére különböző vezetői beosztásban folytatta közel négy évtizedes munkáját: 1986-tól zenei osztályvezető, 1993-tól szerkesztőség vezető, 2004-től 2007-ig főmunkatárs a Kulturális Igazgatóságon.

Várbiró Judit zenészi sokoldalúsága, zenetörténeti ismeretei és céltudatossága alapozták meg pótolhatatlan munkáját a Magyar Televíziónál. Az itt eltöltött közel negyven év alatt teljesedett ki életművének legjava mind minőségben, mind mennyiségben. Az elkészített műsorokban mindenütt ott hagyta névjegyét, legyenek azok előadóművészi, vagy zeneszerzői életmű portrék, dokumentumfilmek, zenei versenyek, zenei ismeretterjesztő műsorok vagy tudósítások az ország legjelentősebb eseményeiről, fesztiválokról.

Több műfajban bizonyította szerkesztői sokoldalúságát és tapasztalatát, de amiért különösen tiszteljük és elismerjük tevékenységét, az leleményessége, az a képesség, hogy felismerte az igényeket, hogy milyen műsorokra van szüksége a nézőknek/hallgatóknak. Az új műsorok kitalálásán, felfedezésén túl a terveket a televízió művészeti vezetésével elfogadtatta – meggyőző erejű érvelése legtöbbször célba ért –, ezzel biztosítva az anyagi hátteret a programnak, megírta a forgatókönyvet, majd megszervezte a közreműködőket: szólistákat, kamaraegyütteseket, szimfonikus zenekarokat, és a szerződések elkészülte után a felvételek és utómunkák a személyes tartalmi, szakmai felügyeletével valósultak meg.

„Leporello vagy Don Giovanni” – Polgár László portréfilm (1991) alkotói:
Ágoston Gábor – operatőr, Várbiró Judit – szerkesztő, riporter, Polgár László – operaénekes, Moldován Domokos – rendező és Zentay Károly – hangmérnök.
(Kép forrása: Várbiró Judit)

A kezdetekre így emlékezett vissza: „A televíziózást a saját bőrünkön, munka közben tanultuk meg, hiszen szakmai képzés korábban nem folyt, a Zeneakadémiáról, a Rádióból került ide az első generáció.”

„Magamnak kellett rájönnöm arra, milyen műsorok szolgálják leginkább az ismeretterjesztést, hogyan lehet megszerettetni a zenét másokkal. Támogatott ebben a munkában Czigány György is, aki hihetetlen rutint szerzett korábban a Bartók Rádióban.”

„Nekem nagyon hamar része lett életemnek az ismereterjesztés, s a legkülönfélébb módokon igyekeztem a közönséget megnyerni a művészetnek.”

Műsorai sokféle műfajban születtek meg. A programok műfaji sokszínűségével együtt lényegében valamennyi műsortípus a zenei ismeretterjesztést szolgálta a televízió, mint közvetítő médium révén, a leghatékonyabb módon. Ezért nevezhetjük Várbiró Juditot joggal a zenei ismeretterjesztés kimagasló alakjának.

Két olyan műsor sorozatát kell kiemelni, amelyben egy-egy híres karmester beszélt a zenéről, kamara- vagy szimfonikus zenekar élő közreműködésével. Várbiró Juditnak az a képessége, hogy felismerje, kiben van meg az a tudás, hogy szavakkal is érdekessé tegye a megszólaló zenét, továbbá, hogy meggyőzze a kiválasztott egyént a műsor fontosságáról, először Mihály András felkérésében, aki a „TV Zenei Klubja” című sorozatban, másodszor Vásáry Tamás „Zenén túl” című tízrészes előadás-sorozatában valósult meg. Mindkét zenész verbális előadókészsége lelkesítő és lebilincselő, és amíg Mihály András a zene belső összefüggéseire irányította a figyelmet, addig Vásáry Tamás a legnagyobb zeneszerzők életének azokat a bensőséges részleteit tárta fel, amelyek bár a lexikonokban nem találhatóak, viszont az egyéniségükre jellemzőek, meghatározóak, és amelyekkel Vásáry azonosulni tudott. Különösen Liszttel érzett lelki rokonságot. Verbális előadásmódja annyira színes és érdekes volt, annyi ismeretlen személyes részletet tárt fel Beethovenről, Mendelssohnról, Schubertről, Schumannról, Kodályról és még számos zeneszerzőről, hogy a Zeneakadémián zajló beszélgetős koncertekre szinte zarándoklat-szerűen jártak a zenerajongók.

Vására Tamás „A zenén túl”… c. előadáson a Zeneakadémián.
A világszerte elismert és meghatározó jelentőségű zeneművész 1996–1997-ben, illetve 2013–2015-ben a Zeneakadémián tartott előadás-sorozata könyvben is megjelent, amelynek egyes fejezetei Beethoven, Brahms, Chopin, Csajkovszkij, Debussy, Dvořák, Haydn és Kodály.
Teljes lejátszási lista megtekintése (21 felvétel)
Szerkesztő: Várbiró Judit

„*… Vallom, hogy igazi személyiség nélkül nincsen siker. A közvetítő képesség létkérdés a mi szakmánkban*.” (V.J.)

Öt éven át szerkesztette a „Zene-óra Óbudán” című koncertsorozatot, amelyben élő közvetítésekben hangzottak el válogatott előadókkal nagyszerű kamarakompozíciók. „Sok-sok adásban láthattuk vendégül a magyar zenei élet legkiválóbb művészeit szombat esténként, hogy beszélhessenek sikereikről, hitvallásukról, terveikről Sebestyén Jánossal vagy Némethy Attilával, és muzsikáljanak szólistaként, vagy művészbarátaikkal együtt.”

A helyszín, az Óbudai Társaskör, Merényi Judit professzionális vezetése révén nemcsak befogadta a műsort, hanem tovább növelte elismertségét, amellett, hogy otthont és próbalehetőséget biztosított a Liszt Ferenc Kamarazenekarnak és a Budapesti Vonósoknak.

Visszatekintve a közel négy évtizedre, tiszteletre méltó a zenészekről készült portréfilmek száma Várbiró Judit műhelyében. Egy nagy korszak különböző generációinak legkiválóbbjai nyújtottak képet magukról, alkotói, előadói habitusukról. A zeneszerzők közül különösen Kodály Zoltán, Farkas Ferenc, Petrovics Emil, Szokolay Sándor, Soproni József, Kocsár Miklós és Kurtág György portréi, a karmesterek közül többek között Rajter Lajos, Lukács Ervin, Lehel György, Jurij Szimonov és Solti György, az előadóművészek közül Ránki Dezső, Polgár László, Jandó Jenő, Molnár András és Vásáry Tamás megnyilatkozási kiemelendők. Ezekről a portréfilmekről Várbiró Judit így

nyilatkozott: „Valójában ez volt mindig a kedvenc műfajom. Az intimitása, a pszichológiai megközelítés minden egyes művész személyiségének belső világába, titkaiba való – nem erőszakos – betekintés már zeneakadémiai éveimben is rendkívül érdekelt, annak megfejtése, hogyan működik ez a belső folyamat, amikor egy alkotó, vagy előadó, aki újra alkot, létrehívja gondolatait, érzéseit, amelyek a tudatalattijában rejlenek.”

Posztumusz portrét készített a számára oly fontos két zenész egyéniségről, Rajeczky Benjamin ciszterci szerzetes, népzenekutató és Réti József emblematikus tenorista és zeneakadémia tanár munkásságáról és életéről.

Ugyanakkor hivatásának érezte az egyszeri kiemelkedő zenei események rögzítését is. Dokumentumfilmet készített a Bayreuth-i Ünnepi Játékokról 1980-ban, az első jeruzsálemi Leonard Bernstein karmesterversenyről, a Budapesti Filharmónia Társaság 150 évéről, a Liszt Ferenc Kamarazenekar 40. évi jubileumáról és a Bartók vonósnégyesről. De az sem véletlen, hogy a magyar Unesco Bizottság őt kérte fel, hogy készítsen egy DVD kiadványt Kodály Zoltán zenepedagógiai öröksége címmel az úgynevezett Kodály módszerről. Ez a tény is mindennél jobban bizonyítja, hogy Várbiró Juditot nem csak a magyar, hanem a nemzetközi zenei életben is számon tartották.

Bayreuth 1980. (59:04)
Szerkesztő-riporter: Várbiró Judit, rendező: Sólyom László.
Az 1980-ban forgatott 16 mm-es „fordítós” film VHS-ről CD-re „mentett” másolatának 2018-ban (38 év után) digitalizált változata.

Külön kell szólni a Magyar Televízió Karmesterversenyéről, az egyik legsikeresebb és legnagyobb nézettségű műsoráról, amelynek szerkesztését 1986-ban vette át, és amely három évenként került képernyőre, összesen hat alkalommal. A műsor annyira népszerű volt, hogy sportrendezvények nézettségével vetekedett. Itt lehetett lemérni, hogy a jól megválasztott téma, a zenei versenyek izgalmas világa és a kitűnő szervezés mennyi embert tud szinte észrevétlenül a zene bűvkörébe vonzani. Ezen kívül Várbiró Judit új koncepciót hozott a verseny struktúrájába, mind az elvezénylendő művek, mind a zsűri összetétele tekintetében. A verseny anyagának egyértelmű és magas kritériumai, a technikai feladatok szigorú mércéje olyan magas színvonalú szakmai versennyé érlelték a versenyt, hogy a műsor értékei és az Interkoncert Zenei Versenyek Irodájának szakembereivel való együttműködésben kiválóan szervezett rendezvény bekerült a nemzetközi zenei versenyek Genfben működő világszövetségének tagjai közé.

Munkásságának legnagyobb horderejű műve a Gyökerek című Bartókról szóló háromszor egyórás film, amelyet ötletgazdaként, szerkesztőként és forgatókönyv íróként jegyzett.

A Gyökerek c. film alkotói: Kovács Sándor (zenetörténész), Várbiró Judit (szerkesztő) és Gaál István (rendező)

A filmet Gaál István rendezte, forgatása közel öt évig tartott. Bartók személyének színész általi megjelenítése szóba sem került, tisztán dokumentumfilmben gondolkoztak az alkotók.

A több mint egy éven át tartó anyaggyűjtés során Kovács Sándor zenetörténész szakmai segítségével gyűjtötték a film alapanyagát, számos Bartók levél, írás, szöveges dokumentum, relikvia képezi a film narrációját, mely által „megszólal" Bartók élettörténete.

„Heteken, hónapokon keresztül olvastunk és céduláztunk – Gaál nappali szobájának a padlóját ezer kis cetli borította –, így rakosgattuk össze a szövegkönyvet Bartók-idézetekből. Utána jött a képi megvalósítás és a kapcsolódó zeneművek sora. Négy és fél évünkbe telt. A 2001-es bemutató után kiadta a Hungaroton Classic, aranylemez lett egy éven belül."

A Gyökerek – sok pozitív vonása mellett – legnagyobb érdeme, hogy filmes eszközökkel, a kiválasztott híranyagok, levélrészletek, életrajzi tények és korabeli híradók képi idézeteivel, mozaikszerű részleteivel és nem utolsó sorban költői kvalitású felvételekkel tudta megjeleníteni Bartók életét, portréját, művészi és erkölcsi nagyságát.

Az alkotói páros feltérképezte azokat a helyszíneket, ahol Bartók népdalokat gyűjtött, ahol megismerte a falusi emberek szokásait, ahol megcsodálta pl. Erdély páratlan természeti értékeit. A határon túli falvak lakóinak portréi,

életmódjuk részletei és a természeti környezet olyan filmfelvételeket szültek, amelyeket ma már nemigen lehetne megvalósítani. „Olyan kis magyar, szlovák és román falvakban jártunk, amelyek a film készítésekor, még száz évvel ezelőtti kulturális állapotokat őriztek.”

Az utolsó pillanatban kerültek rögzítésre. Bartók életének személyes vonatkozásai, művei keletkezéstörténeti dokumentumai mellé felsorakoztak a világtörténelem éppen aktuális történései, mintegy a zseniális zeneszerző belső világának és a külső objektív történések kontrasztjaként. A film a bartóki portré remekműve, a közismereti és a zenei oktatás részének kellene lennie.

Várbiró Judit televíziós pályafutásának nagyobbik része szerencsés módon olyan periódusra esett, amikor a komolyzene elismertsége és fontossága mögé nem került kérdőjel, és elképzeléseit, ha néha harcok árán is, de megvalósíthatta. A Magyar Televíziónál eltöltött évei vége felé alaposan megváltozott a helyzet, amiről egy interjúban elég szomorú képet fest.

„A legnagyobb baj az, hogy nem születnek produktumok. Az a nemzedék, amely ma alkot, előad, zenél, esetleg épp a pályája delelőjén van, jóformán meg sem jelenhet a képernyőn. … Húsz vagy ötven év múlva hogyan jelenik meg a jelenlegi nemzedék az utókor előtt, ha egyszer nem jut képernyőhöz? Ha most nem archiváljuk? Ha egyszerűen nem dokumentálható a jelenlegi kultúra helyzete, állapota?”

„Épp az lenne a cél, hogy kineveljük a zenekedvelőket, igényt teremtsünk a rangos műfajnak a közönség körében, ahelyett, ami most zajlik, nevezetesen, hogy elébe megyünk az alacsony igényeknek, és kizárólag azt szolgáljuk.”

A közelmúlt

A Magyar Televíziótól való távozás után Várbiró Judit meghívást kapott a Művészetek Palotájába, ahol azóta zenei felvételek és televíziós műsorok készítésével foglalkozik. Az M5 csatorna részére Müpart Classic sorozatcímmel eddig közel kétszáz koncertet rögzítettek riportokkal, ismeretterjesztő és összekötő szövegekkel kiegészítve. Az ő vezetésével és szerkesztésében születtek meg a Wagner napok bemutatóiról, Kocsis Zoltán Richard Strauss operasorozatáról és Bartók színpadi műveinek félszcenírozott bemutatójáról készült filmek, mely utóbbi Kocsis utolsó nyilvános fellépése volt.

A 2000-es évektől televíziós szerkesztői tevékenysége mellett szakmai felkészültségét a zenei tárgyú könyvek területén is eredményesen kamatoztatta, ide a tartozik az a periódus, amikor a Holnap Könyvkiadó számára zenei könyveket szerkesztett. Lektori munkája nyomán került kiadásra a Madrigáltörténet című riportkönyv, az 1000 este a New York-i Metropolitanben,

Dietrich Fischer-Diskau Brahmsról szóló könyvének magyar változata, és szintén magyar változatban a Yehudi Menuhin életét bemutató Menuhin varázs. Ezek mellett kiemelkedik a „Magyar zeneszerzés mesterei” című sorozat, benne Szőllősy András, Durkó Zsolt, Kurtág György és Soproni József portré köteteivel. Itt is előállt a korábban a televízióban is megtapasztalt helyzet, hogy meg tudta győzni a döntéshozókat arról, hogy a magyar zenekultúra szempontjából értékes műsor vagy egy kortárs zeneszerző portré kötete fontosabb szempont, mint a ráfordított költség áldozata.

Újságíróként (a Magyar Újságíró Szövetség tagjaként) éveken át készített riportokat különböző művészekkel az Operavilág, és az Opera magazin részére.

Várbiró Judit a MÜPA zenei szerkesztői munkája mellett jelenleg is fontos szerepet tölt be a magyar zenei életben a Nemzeti Kulturális Alap Zenei Kollégiumának vezetőjeként. Már korábban is részt vett a kollégium munkájában 2007-ől 2012-ig, viszont az a tény, hogy 2019-től őt választották erre a rendkívül fontos posztra, elismerése a zenei környezetben való tájékozottságának, annak, hogy egész pályafutása alatt személyes érdeklődésből és hivatás-szerűen is rajta tartotta a szemét a legfontosabb zenei történéseken, ami óriási tapasztalatot generált, pont azt a tudást és képességet, ami egy ilyen megbízáshoz szükséges. Ugyanakkor ez a megbízatás nagy felelősséggel is párosul, hiszen vezetésével születnek meg a kollektív döntések arról, hogy milyen pályázatokat írjanak ki, milyen keretösszegekkel, és főleg az, hogy a döntéseknél milyen szempontok domináljanak. A döntések teljes objektivitást kívánnak, személyes szimpátia vagy ellenszenv nem játszhat szerepet. Bizonyos értelemben itt, az NKA pályázati tevékenységében jelenik meg a zenei élet teljes spektruma: az alkotói tevékenység (zeneszerzői pályázatok), az előadóművészi terület a maga műfaji és előadó-együttesi sokszínűségével, az ismeretterjesztés, és a megörökítés, archiválás a hangfelvételekkel és zenei kiadványokkal, kottákkal, könyvekkel.

Várbiró Judit 1998-ban Erkel Ferenc-díjat, 2000-ben Gundel Művészeti-díjat, 2004-ben Juhász Frigyes zenei újságírói-díjat és 2006-ban Bartók emlék-díjat kapott, műsorait tíz alkalommal nívódíjban részesítette a Magyar Televízió. A Magyar Művészeti Akadémia zenész közössége, de a tágabb értelemben vett zenész társadalom is hálával tartozik neki az eddigi életművéért, amellyel valamennyiünket sok nagyszerű élménnyel gazdagított, érzésvilágunkat és értékítéleteinket pedig csiszolta és nemesítette.

[2024]

VÁRBIRÓ JUDIT

BARTÓK BÉLA VILÁGA

Egy film tanulságai[2]

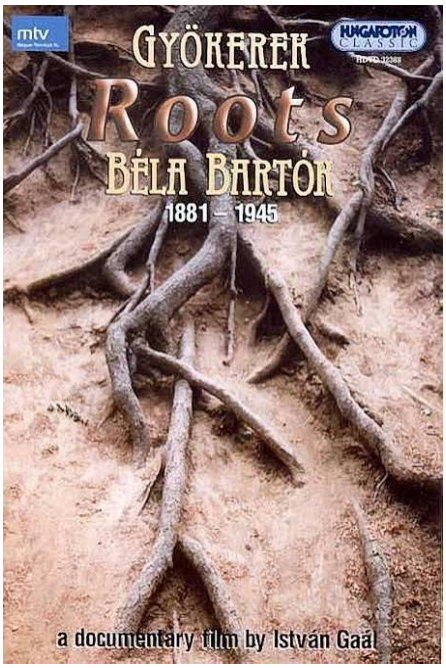

Bartók zenéjével kis gyermekkoromban, zongora-tanulmányaim révén találkoztam először. Később szinte minden életszakaszban foglalkoztam műveivel. Diákéveimben az iskolai énekkarban, majd a Mohayné Katanics Mária vezette Szilágyi Erzsébet Nőikarban végig énekeltük a 27 egyneműkart, a Zeneakadémián a karvezetés tanszak óráin vegyeskari műveit.

Zenéje természetes közegem lett. Büszke voltam rá, amikor már felnőtt koromban édesapám egy Kékszakállú előadás után azt mondta: Általad értettem meg Bartókot! Hiszen a Gyermekeknektől a Román táncokig, a Mikrokozmosztól a Szonatináig végighallgatta küzdelmeimet a művek megszólaltatása érdekében. Nyelvét már értettem, rejtélyes személyiségét egyre inkább szerettem volna felfedni, megérteni.

A Televízióban töltött évtizedeimben számtalan nagy előadóegyéniség Bartók – interpretációjával találkoztam: Ferencsik János, Doráti Antal, Solti György, Ránki Dezső és KOCSIS ZOLTÁN! – felvételeik zenei örökségünk felbecsülhetetlen kincsei.

---

[2] Várbiró Juditnak, az MMA levelező tagjának Egy film tanulságai c. MMA akadémiai székfoglaló előadásának (Pesti Vigadó, 2024. IV. 8.) szövegét 1:1-ben közöljük, amelyben olvashatók az előadás közbeni bejátszások utasításai is világos kék színnel. Mivel ezeket a szemléltetéseket technikai okok miatt nem tudjuk bemutatni, ezért a Google-n **és** **YouTube-n** található dokumentumokkal igyekeztük illusztráltuk a Bartók Béla életútját érzékenyen végig követő előadás szövegét. (Szerk. megj.)

Kocsis egyik utolsó beszélgetésében így fogalmazott: *Bartók zenéjére tettem fel az életemet.* A Bartók lemez-össszkiadás felvételei bizonyítják, a hiteles megszólaltatásért minden művében a legvégsőkig küzdött, kutatott, elemzett. Vérévé vált. A Magyar Televízió szerkesztőjeként tevékenységem során, több száz műsor készítése folyamatában körvonalazódott bennem valamiféle szürke folt, egy hiány: az archívumban nem volt található (1995-ben!) egy teljes Bartók portré. Rengeteg felvétel sorakozott műveiből, beszélgetések róla és művészetéről, emlékezések az évfordulók alkalmával, de BARTÓK Béla személye, alakja nem volt megörökítve. Kedvenc műfajom a portréfilmek aprólékos, bensőséges világa, egy intim műfaj, amelynek készítése során szinte bele kell bújni a főhős személyiségébe, és megpróbálni tapintatosan felboncolni, majd megmutatni őt a világnak, ki is ez a művész, mitől egyedi a produkciója, milyen példát mutat számunkra?

Gyűjtőmunkába kezdtem, életművét hangról hangra ismertem, de írásait és a kortársainak hozzá, vagy róla szóló leveleit, jegyzeteit akkor kezdtem olvasni, és meggyőződtem róla, hogy elegendő anyag érhető el, sőt nagyon is gazdagon dokumentált az élete, gondolatai, filozófiája, hitvallása, sőt humora is!

De hogyan kerül mindez a „vászonra", az az a képernyőre? Egy nem élő személyről több órás filmet készíteni, élővé tenni – ez is alkotói folyamat. Filmjeinek elmélyült világa, érzékenysége és alázata a téma, vagy a főhős alakja, lénye iránt egyértelműen ahhoz a filmes mesterhez vezetett, aki már korábban két Bartók etűdöt jegyzett a szakma nagyrabecsülésével. A *képíró,* ahogy magát szerényen jellemezte Gaál István filmrendező, egy előző munkájában elmerülve nehezen állt kötélnek, de nemsokára nekem szegezte a kérdést, milyen formában képzelem a Bartókot megjelenítő filmet?

– Dokumentumfilmként.

– Akkor rendben.

Elképzelhetetlen volt ugyanis számunkra egy ilyen mély belső világgal rendelkező embert dramatikus jelenetekben realizálni, közvetítő előadó alakjában felidézni… Öt évig készült a film, a GYÖKEREK felfedezés és megörökítés volt egyszerre. Írásos emlékeiből – így önéletrajza, levelek, kis cédulák megjegyzésekkel, tudományos előadások, cikkek, riportok – maradéktalanul lehetett összeállítani az élet folyamatát. Óriási szerencse volt, hogy Bartók grafomán volt, naponta több üzenetet, jegyzetet vetett kis papírkákra, vonatjegyre, és képeslapokon tudósította családtagjait, – főleg a „Mamát", akivel haláláig szoros kapcsolatot ápolt, – beszámolt ismerőseinek minden programjáról, aktuális mondanivalójáról, terveiről.

A filmben az életét elbeszélő szövegek a megfelelő pontokon műveinek kronológikus sorából megszólaló részletekkel fonódnak össze. Az egyszemélyes narrációt, Bartók Béla hangját Szakácsi Sándor tökéletes deklamációval és mély átéléssel idézte fel. A képi világ a szerző életének helyszíneit járja be, kézírásos dokumentumokkal, kéziratos kottáival, régi fotókkal kiegészülve. Szerencsére hihetetlenül gazdag anyag állt rendelkezésre a Bartók Archívumban, publikációkban, sőt leszármazottak birtokában is, amelyek előkészítésében Kovács Sándor zenetörténész volt segítségünkre.

Ebben a kohóban született meg a portré, amelynek az alkotóval való találkozás katartikus élményén túl tanulságai, konzekvenciái születtek. Olyan folyamatokra ad bizonyságot az alkotói út végigvezetése, amely fejlődéslélektani, esztétikai, pszichológiai és etikai kérdések elemzéséhez vezetnek. A legfontosabb felismerés arra a kérdésre ad magyarázatot, amely egy rendkívül összetett folyamat rejtélye:

Milyen körülmények, hatások alakítják egy zeneszerző alkotói életművét?

Milyen tényezők befolyásolják, határozzák meg az alkotói személyiség kialakulását, fejlődését? A film felépítése során kirajzolódtak azok a sarokpontok, amelyek szinte vezetik az alkotót lépésről-lépésre minden művészi megnyilvánulásig, egy következő stíluskorszak elindulásáig, egyre gazdagodó világlátásig. Az első meghatározó elem, amely minden ember életére befolyással van:

A környezet

(1.bejátszás – Önéletrajz fotókkal 2’50” -4’17” 1’31”)

Ebben, a ma is álló épületben működött az a gazdasági iskola, ahol Bartók édesapja tanított, igazgatott – és Bartók is itt nőtt fel

(Bartók Nagyszentmiklóson született, édesapja iskolaigazgató, édesanyja tanítónő volt. Nyolc éves volt, mikor apja meghalt. Édesanyjának kellett eltartani két árván maradt gyermekét. Nagyszőlősre költöztek, ahol a kis Béla kilenc évesen mint „zeneszerző" és zongoraművész" bemutatkozott, majd tovább mentek Besztercére, végül Pozsonyban telepedtek le édesanyjával és Elsa nővérével. Itt egy művelt, polgári milliőbe, zenei szempontból pedig választékosabb légkörbe került, ahol meghallagathatott zenekari hangversenyeket, operaelőadásokat. Zongoratanulmányait Erkel Ferenc fiánál, Erkel Lászlónál végezte.)

Akkoriban főleg Brahms és Dohnányi stílusának hatása alatt komponálgatott. Dohnányi tanácsára vezetett útja a budapesti Zeneakadémiára, ahol zongoratanára Thomán István volt, zeneszerzésre Hans Koessler német zeneszerző oktatta. Koessler konzervatív stílusban komponált, főleg Brahms nyomdokain járt. A mesterség minden fortélyát megtanította diákjainak, de egyéniségüket nem akarta erőszakkal befolyásolni. Bartók a zeneakadémiai évek során eltávolodott a kezdeti befolyás, Brahms és Dohnányi stílusának hatása alól, de még nem talált rá a saját útjára.

(2. bej. Ábránd – zongoradarab és idézet 0'38")

Zoltan Kocsis plays Bartók: Four Piano Pieces: II. Ábránd (3:23)

„azt, hogy az élményeknek befolyása lenne a kompozíciókra, nem hiszem!" Jegyezzük meg ezt a kijelentést a későbbiek számára – és idézzük fel Freund Tamás neurobiológus, agykutató következő megállapítását: *Ezer év örökségének lenyomata ott munkál az agyunkban, és az emlékezet révén visszük tovább ezeket az információkat generációról generációra. Ezek az emlékek és az átélt élmények hatnak belső világunkra, amelynek gazdagsága kreativitásunk alapfeltétele.*

Elődök

Az 1900-as évek elején Bartókra két nagy alkotó hatása volt meghatározó. Diákévei alatt lelkesen tanulmányozta Wagner operáit, a Ringet, a Trisztán és Izoldát, valamint Liszt szimfonikus költeményeit.

Ezeknek igazi jelentőségét akkor még nem értette meg. Szinte villámcsapásként rázta meg Strauss Zarathustrájának 1902-es budapesti előadása, a mű szélsőségeit, orchestrális volumenét eddig elképzelni sem tudta korábbi ismeretei alapján. Ez az élmény kiragadta a stagnálásból és újra komponálni kezdett.

Ekkor ismét elővette Liszt partitúráit, és a Faust szimfónia, a Haláltánc ráébresztette Liszt jelentőségére, zsenialitására, elindította gondolkodását a programzene, a drámai gondolkodás és a dallamvezetés folyamatának irányába.

(3. Bej indul.!)

Denis Matsuev: Franz Liszt - Totentanz, S. 126 (with Zoltan Kocsis) (14:35)

Ugyanakkor ezekben az évtizedekben élte virágkorát a nemzeti romantika irányzata, melynek kiváltó tényezője az idegen elnyomás alóli felszabadulás vágya, a nemzeti zenekultúra megalapozására való törekvés volt. A zenében uralkodó stílussá vált a nemzeti karakterek, témák, motívumok, táncokfelidézése, vagy utánzása. Ez a két vezérfonal ihlette Bartók első nagy szimfonikus költeményét, amelyben a történelmi emlékezet kap ikonikus szerepet. A Kossuth szimfóniát 1904-ben Manchesterben Richter János mutatta be.

(3. bej. Kossuth-szimfónia ((8'44"- 9'39") (56")

Bartók: Kossuth-szimfónia, DD. 75a, BB. 31
Teljes lejátszási lista megtekintése (10 részlet)

Következő meghatározó elem:

Hagyomány – a népdal felfedezése

Revelációként érte a húszas éveiben járó zeneszerzőt első találkozása a népdallal.

(Bej. indul!)

A felvidéki Gerlicén töltött nyaralása közben ablaka alatt meghallotta az uraság szolgálólányának dalolását, amely szíven ütötte. Nemsokkal utána papírra vetette a népdalt zongorakísérettel.

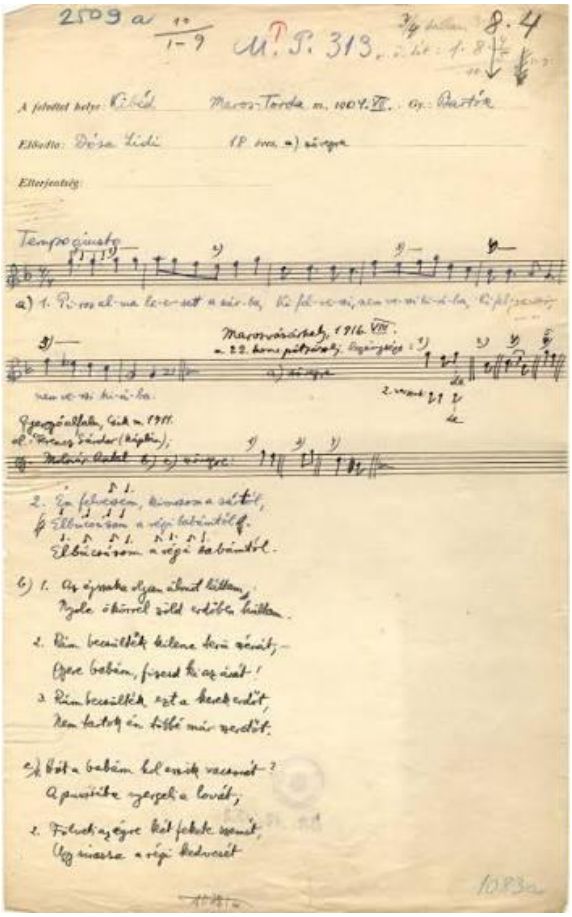

Piros alma leesett a sárba
Kibéd (Maros-Torda), 1904.07.
Adatközlő: Dósa Lidi (18)

(4. bej. Piros alma- népdal + feldolgozás (1’19”) -20” innen éles)

Székely népdal (Piros alma) énekhangra és zongorára (1:45)
Meláth Andrea (ének) és Virág Emese (zongora)
℗ 2000 HUNGAROTON RECORDS LTD.

A népdal feldolgozása énekre és zongorára itt még primér módon történik, a dallam pontos idézete harmonikus zongorakísérettel szólal meg. Később a feldolgozás módja diferenciáltabb lesz, a kíséret önálló karaktert ad az egyes daloknak. Érdeklődése a népdalok iránt Kodállyal való találkozásával hatványozódott. Elhatározták az ismeretlen kincs felkutatását, és elindultak 1907-ben az első gyűjtőútjukra Erdélybe. Fonográfra rögzítették a parasztok énekét, amelyről azután könnyedén lejegyezték a dallamokat.

5. bej. erdélyi gyűjtés Körösfő – (1’30”) Gyermekeknek – Így kell járni (beszéd alatt) 25”

Így kell járni - Allegro grazioso (0:45)
Bartókné Pásztory Ditta (zongora)
℗ 1963 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Bartók Béla erdélyi népdalgyűjtő úton (1907, Gyergyószentmiklós)

Ez a szisztematikussá váló misszió egészen az I. világháború kitöréséig tartott, amikor lehetetlenné vált az utazás a háborús tájakon. Bejárták Erdély, Felvidék, Somogy, Békés és a Dunántúl számos vidékét, a magyar dalok mellett a román és a szlovák folklór ugyanolyan ihlető forrásnak bizonyult.

5. bej tovább élesben (1’05”)

Bartók Béla 1907-ben szlovák népdalt gyűjt a Nyitra megyei Zobordarázs községben

Óriási szerencsénk volt a film készítése szempontjából, hogy 1996-ban még szinte érintetlenül fellelhető volt Bartók életének számos helyszíne, élettere. Még megörökíthető volt az a hagyomány, amelyet ő a század elején felkeresett Magyarország vidékein. Csíky Boldizsár zeneszerző volt kalauzunk az erdélyi helyszíneken, ahol a zsákfalvak úttalan tájain a patak partján zajlott az élet, ott legeltek az állatok, az asszonyok ott mosták a ruhát sújkolóval, kemencében sütötték a kenyeret, a férfiak a vállukon cipelték a vizet, a fát.

A gyűjtőutak első kézzelfogható eredménye az első népdalgyűjtemény kiadása. Kodállyal együtt állították össze, ahogy később a 20 magyar népdal kötet ének-zongora feldolgozásait. Ez a forrás később több zongorasorozatot is eredményezett: a Gyermekeknek-ciklus, a 15 magyar parasztdal, a Szonatina, az Improvizációk, a Három rondó mind a gyűjtőmunka megörökített remekei.

A népdalok egyszerű feldolgozásával nem állt meg a folklór inspirációja a kompozíciós folyamat számára. Később műveinek alapnyelvezetébe épült be a sajátosan magyar deklamáció. Figyelemreméltó, hogy a század fordulóján Európa különböző pontjain, párhuzamosan számos zeneszerző hogyan integrálta alkotói nyelvezetébe a folklór elemeit:

Grieg Norvég táncai, Sibelius zenekari szvitje, kórusművei, Enescu Román rapszódiái, Stravinsky első – un. orosz korszakának remekei: A tűzmadár, a Petruska, a Mennyegző – mind a zenei anyanyelv asszimilációját tükrözik.

Érzelmek

6. bej. Első hegedűverseny (1’05”) 0’19-ig rábeszélek

Bartók 1st Violin Concerto - Barnabás Kelemen, Iván Fischer & the Royal Concertgebouw Orchestra (22:36)

1907-ben a Zeneakadémia zongoratanárának nevezték ki. Egy ünnepi hangverseny alkalmával ismerkedik meg a fiatal tehetséges hegedűművész növendékkel, Geyer Stefivel. (leáll, bej.>)

Geyer Stefi fiatalkorában (forrás: lfze.hu)

Nem telt el egy évtized a kijelentés óta, az érzelmeknek nincs hatása a zeneszerző munkájára.! A Geyer Stefi számára komponált hegedűverseny első tétele, az I**deális**, a szenvedélyes szerelem megnyilvánulása, ahogy fogalmaz:

„az Önhöz szóló vallomásom”. „Ez a maga Leitmotívja” – ezt írja a kottában a főtéma fölé. A második tétel könnyed, csevegős, játékos, virtuóz zene. A címzett, Geyer Stefi a szakítás után a partitúrát eltemette fiókjába, és 1956-ban bekövetkezett haláláig nem hangzott el Bartók I. hegedűversenye.

Azonban a csalódás megtörte az alkotói elképzelés tervét, az első tételt megtartva Bartók egyik zongoraciklusának, a 14 bagatell egy markáns tételének (A szeretőm táncol című) meghangszerelésével teszi teljessé művét, így megszületik a **Két portré**, az **Ideális és torz** tételpár, melyet az első szerelem hullámzó érzésvilága ihletett.

Az érzelmi élet, mint inspiráció, a férfi-nő kapcsolat kérdései egyfelvonásos művében, a Kékszakállú herceg várában főtémává emelkednek. Balázs Béla misztériumjátéka szimbolikus értelemben a meg nem értés, a magány – alkotói magány drámája. A forrás több szálból ered, Debussy Pelleásza éppúgy rokona, mint a magyar balladakincs híres Molnár Anna története. Nem véletlen, a darab formája, hangvétele az ősi ballada műfaj reprezentáns megjelenítése. Ajánlása a komponálás évében már ifjú feleségének, Mártának szól, aki tanítványából első fiának édesanyja, majd évtizeden át hű társa és művészi tevékenységében harcostársa is lett.

7. bej. – Kékszakállú - **Mártának – inzert is!** (0’33”)

Kocsis Zoltán utolsó koncertje a Művészetek Palotájában 2016. október 7-én (2:44:14)
58:16 A kékszakállú herceg vára- egyfelvonásos opera
Kékszakállú: Bretz Gábor és Judit: Szántó Andrea. Rendezte: Káel Csaba

Bartókné Czigler Márta

Pásztory Ditta

Ziegler Márta tíz évvel később az új szerelem megjelenésekor is kitart felelős munkája mellett: naphosszat másolja a Csodálatos mandarin szólamait az új mű ihletőjével, Pásztory Dittával együtt. A táncjáték Lengyel Menyhért szűzséjére készült, amely a nő és férfi problémakör egy újabb megközelítését, a leküzdhetetlen vágy allegóriáját tárja elénk.

8. bej Mandarin (53’07” - 54’47” (1’20”)

2:04:50 Bartók Béla: A csodálatos mandarin – Egyfelvonásos pantomim-balett
Nemzeti Filharmonikus Zenekar és a Pécsi Balett előadása, vezényel: Kocsis Zoltán (2006)

Kortársak

A népi hagyomány hatása mellett nem hagyták érzéketlenül korának irányzatai sem. Így Debussy sajátos hangvétele, mint egy levél lenyomata jelenik meg a 10-es évek kompozícióinak szövetében. Az impresszionizmus áttört matériája, plan air hangulata dereng fel a két tételes zenekari ciklus első darabjában. És itt az újabb megállapítás: „*Azelőtt nem hittem, amig magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei életrajznál pontosabban jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit.”*

9. bej. Két kép - Virágzás (0’54”)

Két kép Op. 10 Sz. 46, BB 59: No 1 Virágzás - Poco adagio (8:27)
Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, vezényel: Erdélyi Miklós
℗ 2000 HUNGAROTON RECORDS LTD.

A mű második tétele merőben más karakterű zene. Nagy kontraszttal markáns tánctétel következik, **A falu tánca** mintha a felvázolt képnek a fonákját szeretné megmutatni. Itt térjünk rá a jellegzetes típusra Bartók műhelyében:

Típusok, karakterek.

A kéttételes szerkezet, amely ellentétpárra épül, Bartók egyik formai jellemzője a korszak további néhány művében is. Jellegzetes a román hangszeres népzenéből táplálkozó két rapszódia, amelyek szintén a Lassú-Gyors, lírai-markáns karakterek szembesítését ábrázolják. A különböző karakterek életre keltése zenei eszközökkel a Balázs Béla meséjére komponált balettjében teljesedik ki: a királylány üres, hiú felületessége, a királyfi őszinte érzelmektől vezetett panteista hőse, és a fabáb torz, groteszk zenei anyaga tökéletesen jellemzi a figurákat.

10. bej. Fából faragott - A fabáb tánca) (0’30”)

Fából faragott királyfi - A fabáb tánca (5:13)
Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, vezényel: Ferencsik János
℗ 1965 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Mennyire más karakter a főhős, a királyfi alakja és zenei jellemzése a darab csúcspontján, amikor az erdő tündére megkoronázza őt, felemelkedése a panteista szemlélet allegóriája.

11. bej. A királyfi felemelkedése (0’57”)

A fából faragott királyfi - táncjáték egy felvonásban Op. 13 Sz. 60 (38:04)
Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara, vezényel: Ferencsik János
℗ 1963 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Kapcsolódások – szomszéd nemzetek folklórja

A 1913-ban történt arab gyűjtőútjának tapasztalatai több művében bukannak fel: az Op. 14-es zongoraszvit, a II. vonósnégyes és a Táncszvit is tartalmaz arab folklor elemeket. Gyűjtőútjainak emlékműve a 1923-ban Pest-Buda egyesítésének évfordulójára komponált zenekari szvit, amely „A népek testvériségének eszméje” jegyében több nemzet folklórjának ihletésére született (így román, magyar és arab!) hat tételes táncfűzér.

12.. bej. Táncszvit (0’52”)

00:00 I - Moderato **03:34** II - Allegro molto **05:50** III - Allegro vivace **08:38** IV - Molto tranquillo **11:16** V - Comodo **12:15** VI – Allegro
London Symphony Orchestra, vezényel: Solti György

A szvitben szereplő motívumok Bartók saját leleményei, nem népdalidézetek, de ebben a műben is megnyilvánul az a kompozíciós technika, melynek során asszimilálódott a gyűjtések során megismert folklorkincs és saját zenei nyelvként használja azokat.

Ahogy Ő fogalmazott: parasztzene – imitáció (0’20”)

Fordulatok– stíluskorszakok

Bartók egész életművében tetten érhető a magyar zenei nyelv deklamációja, de munkásságának bizonyos időszakában friss, kívülről érkezett hatások is befolyásolták stílusát.

Az 1923-tól néhány évig tartó alkotói válság, megtorpanás közben zongoraművészként sokat foglalkozott régi mesterek, főleg olasz és francia szerzők csembaló műveivel, amelyeknek kiadását szerkesztette. Ebben való elmélyülése közben egy újabb élmény ébresztette fel hallgatásából. Markáns fordulat következett be, amikor 1926-ban Stravinsky budapesti koncertjét meghallgatta. Az orosz komponista rituális témáinak elementáris hatása, új zongora-technikai eszközei, ugyanakkor a barokk concertók lüktetése, dinamikai kontrasztjai, valamint az addigra már felfedezett arab népzene ritmikus dobogása, ostinato – technikája közös nyelvvé kovácsolódott, és egy csapásra indította el Bartók újabb alkotói korszakát, melynek emblematikus darabjai a Szabadban–ciklus, a Szonáta és az I. zongoraverseny.

13. bej. Szonáta (0’38”)

[Kocsis Zoltán] Bartók Béla: Piano Sonata, 1926 (12:02)
℗ 2009 SLG, LLC

Három év szünet után pár hónap alatt születtek ezek a művek és érdekes megállapítás, hogy Bartók új stíluskorszakai minden esetben zongoradarabokkal kezdődnek. Így történt ez már a 1910-es évben is, amikor az Allegro barbaro nyers motívumaival szólalt meg először Bartók jellegzetesen saját hangja.

Természet - elvágyódás

A világ nyomasztó folyamatai, belső világának válságai egyre inkább a szabad levegő, a manipulálatlan folyamatok, a tiszta gondolatok felé terelték.

15. Bej. indul!

Szemléletében a kezdeti nemzeti irányzattól az ateizmuson át vezető konok magatartás korszakán át nem talált biztos támpontra. A fából faragott természet-víziója indította el a folyamatot, amely a természet ősi erejében találja meg a megoldást, talán a megváltó erőt és eszményt. A tiszta forrást! A Szabadban ciklus egyedülálló természeti képe, a panteista hit zenei megfogalmazása az

14. bej. Éjszaka zenéje (1’33”)

Az éjszaka zenéje:Lento - Un poco piú andante **06:43**
Kocsis Zoltán (zongora)

Ősi rítus

Erdélyi gyűjtései révén találkozott a román karácsonyi dallamok, a kolindák szövegeivel. Pogány legendák ezek, amelyek közül a szarvaslegenda története ragadta meg alkotói képzeletét, a kilenc fiú története, akik addig vadászgattak a rengetegben, míg szarvassá változtak. Elszakadtak korábbi környezetüktől, családjuktól, a természetbe olvadtak.

15. bej!!

Cantata profana - szövegét elmondja Bartók Béla (3:49)

Cantata Profana Sz.94 (1930) : II. Az erdõket járta, hej-haj! (8:41)
Vezényel: Doráti Antal
℗ 1995 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Így vágyott Bartók a 30-as évek világának morális, etikai válságából kiszakadni, menekülni, a természetbe, a gondolat, a művészet szabadságának világába. A csodaszarvas legenda a komponista szimbolikus önvallomása egy kezdődő történelmi krízis idején.

15. bej. Cantata profana (0’49”)

Bartók Béla: Cantata Profana (19:36)
Faragó András és Réti József (ének), Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara,
Budapesti Kórus (karigazgató: Forrai Miklós), vezényel: Ferencsik János
(Hungaroton felvétel)

Szintézis

Négy tételes zenekari művében egyesíti azokat a kompozíciós elveket, melyeket kitűzött a maga számára és amelyeket évek óta próbált tökéletesíteni. A tonalitás, a hangnemek viszonya egymáshoz, a formai irányelvek, mint építő elemek, a monotematikus jelleg, ahogy a főtéma különféle változatokban végigvonul a darab folyamán, a korábban kialakított tételtípusok fűzére – összefoglalása mindannak, ami Bartókot addig foglalkoztatta, amivel kísérletezett, és most itt egységbe forrt ebben a remekműben. A mű hangszerelése is egyedi: osztott vonóskar és a zongora, a cselesta, a hárfa és ütőhangszerek csoportjának használatával merőben új úton jár.

Klasszikus formák alkotják a tételek rendjét: Bach mintára szerkesztette az első tétel fúgáját, melyben az induló (A) hangnemből a legtávolabbi hangnemig (Esz) vezet a témák építkezése a csúcspontig, majd megfordulva visszavezet a kiinduló hangnemhez. A második tétel saját ismertetője szerint szonátaforma, egy Beethoven mintára utaló démoni hangvételű Scherzo. A harmadik Adagio tételben a már jól ismert „éjszaka zenéje” természethangjait idézi fel.

Érdekesége a **hídfoma** amelynek modellje ABCBA, ez a forma már egy évtizede foglalkoztatta, és később a Concertoban is így építkezik. A negyedik tétel Rondó, ujjongó körtánc, amely Beethoven VII. szimfóniájának szellemét idézi. Nem véletlen, hogy az alkotó ebben a kiteljesedett állapotban írja meg ars poeticáját, amelyet Tudományos Akadémiai székfoglalójában fogalmaz meg Liszt művészetével kapcsolatban:

„Minden művésznek joga van ahhoz, hogy előző művészetben gyökerezzék, sőt nemcsak joga van, hanem kell is gyökereznie.”

16. bej. Zene húros-, ütőhangszerekre és cselesztára (2’24”)

Movement One: Andante tranquillo - **0:00** Movement Two: Allegro - **7:06** Movement Three: Adagio - **14:08** Movement Four: Allegro molto - **21:10**
Chicago Symphony Orchestra, vezényel: Reiner Frigyes

Itt teljesedik ki a felismerés: a harminc évvel korábbi elképzelését megcáfolva kijelenti, „az élményeknek mélyről gyökezedző hatása van az alkotói tevékenységre.”

Ismét utalunk Freund Tamás megállapítására: **Belső világunk** gazdagsága fejleszthető.

Hogyan?

Katarzisok révén, átélt művészi élmények által.

Történelem

Az I. Világháború idején elapadt alkotói vénája az Európát feldúló harcok közepette és mély hallgatásba burkolózott. A 30-as évek végén is zsigereiben érezte a közeledő veszélyt, a világkatasztrófa előszelét. Ekkor azonban felgyorsult tempóban komponál, sorban születnek az újabb remekek, a Kétzongorás szonáta és a Divertimento. A Baseli Kamarazenekar vezetője, Paul Sacher megrendelésére írja meg ezt a kivételesen derűs hangvételű vonószenekari szvitet, mintha a fenyegető jövőt próbálná elhessegetni.

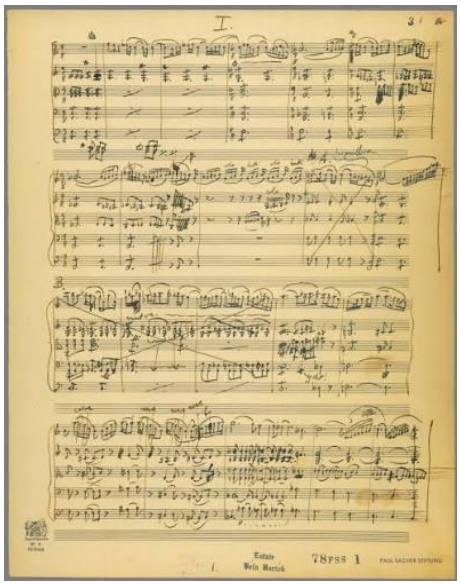

Bartók Béla: Divertimento (1939) I. tétel kezdete - (Facsimile)

Svájc hegyvidéki falujában, a Saanen-i nyaralóban idilli nyugalomban 15 nap alatt készül el a barokk concertók mintájára a Divertimento, amelyben szólók és kis hangszercsoportok váltakoznak a tutti zenekarral. A két szélső tétel a műfajnak megfelelően derűs, könnyed, szórakoztató, azonban a középső lassú tételben a közelgő háború nyomasztó előérzetének hírnökeként a magyar népi siratók jajgatása, árnyakkal teli éjszaka zenéje szólal meg.

17. bej. Divertimento (0’59”)

1. Allegro non troppo **00:00** 2. Molto adagio **08:12** 3. Allegro assai **15:28**
Nemzeti Filharmonikus Zenekar, vezényel: Kocsis Zoltán

Kapcsolatok, inspiráció

Az alkotó folyamat ihletői lehetnek előadók, művészbarátok, akik személyiségük által jelentenek inspirációt, vagy konkrét megrendeléssel hívnak életre műveket. Bej. indul!!

Bartók életútjára és művészetére kortársainak számos kiemelkedő alakja volt hatással: kezdetben Dohnányi Ernő, aki a kapcsolatot képviselte a múlt és a saját koruk zenei világa között, Kodály Zoltán, – társ a folklór feltárásában, az új magyar zene létrejöttében, Bánffy Miklós, az Opera igazgatója színpadi műveinek támogatója, védelmezője, Székely Zoltán hegedűművész, a II. hegedűverseny ötletadója, komponálása során szakmai kérdésekben a szerző partnere és a mű bemutatójának előadója volt, a felvételen is ő játszik!

18. bej. Hegedűverseny (0'49")

Béla Bartók: Violin Concerto No.2, Sz 112- Barnabás Kelemen, András Keller and the Concerto Budapest (36:10)

Folytatva a művésztársak sorát: Szigeti József hegedűművész barátjának, szonáta partnerének, és Benny Goodman jazz klarinétosnak köszönhetjük a **Kontrasztok t**riót, ihletői és megrendelői voltak ennek a különleges forrásokból, a folklór és jazz elemeiből eredő kamaraműnek.

Yehudi Menuhin maga kereste fel Bartókot a Szólószonátára szóló felkéréssel, miután eljátszotta Minneapolisban a Hegedűversenyt. Személyes egyeztetéseik vezettek a mű végső formájának kialakításához. Menuhint mélyen érintette a Bartókkal való találkozás, „mindjárt az első hangoknál elektromos áramkör jött létre közöttünk, – lelkeket egybekapcsoló bensőséges kötelék, - amely mindvégig erős és szilárd maradt." – írta emlékezésében.

Letisztulás, egyszerűsödés

Zenei nyelve ekkor már az érett Bartók-stílus jegyeit mutatja, a romantikus gondolatokat megjelenítő melódiák gazdag áradása, a klasszikus formákban építkező struktúra, a közlés egyszerű, közérthető nyelvezete a legmagasabb fokra érkezett a harmincas évek végére. Az utolsó korszak nagy remekeiben a korábban átélt hatásokat integrálva, de azokon felülemelkedve jön létre a szintézis, Bartók személyes hangja, amely az alkotó minden érzéséről, meggyőződéséről beszél: humanizmusa, természet-hite, honvágya, személyiségének lényege mind ott rejlenek a hangok birodalmában. A tiszta zenei eszme megnyilvánulása a Concerto.

19. bej. Concerto (0’41”)

Bartók - Concerto for orchestra (Kocsis / NFZ) (35:30)

BÚCSÚ

A harmadik zongoraversenyt feleségének szánta, éveken át készülődött, végül az utolsó hetek nagy fellángolása volt a mű létrejötte, amelynek utolsó 17 ütemét már nem tudta lejegyezni.

20. Bej. indul!!

Bartók Béláné Pásztory Ditta

A darab karaktere is jelzi, női versenymű született, sok lírai témával, áttetsző, finom hangzással, természet-idéző képpel. Pásztory Ditta a gyász terhe alatt nem vállalkozott a szóló előadására, így a bemutatón Philadelphiában 1946. február 8-án Sándor György játszotta a zongora szólamot, Ormándy Jenő vezényelt.

20. bej. III. zongoraverseny (1’43”)

Piano Concerto No. 3, Sz. 119: III. Allegro vivace (6:20)

Búcsúzzunk a zongoraverseny hangjaival Bartóktól, maradjon számunkra példa, mérték alkotóként, emberként egyaránt.

FÜGGELÉK:

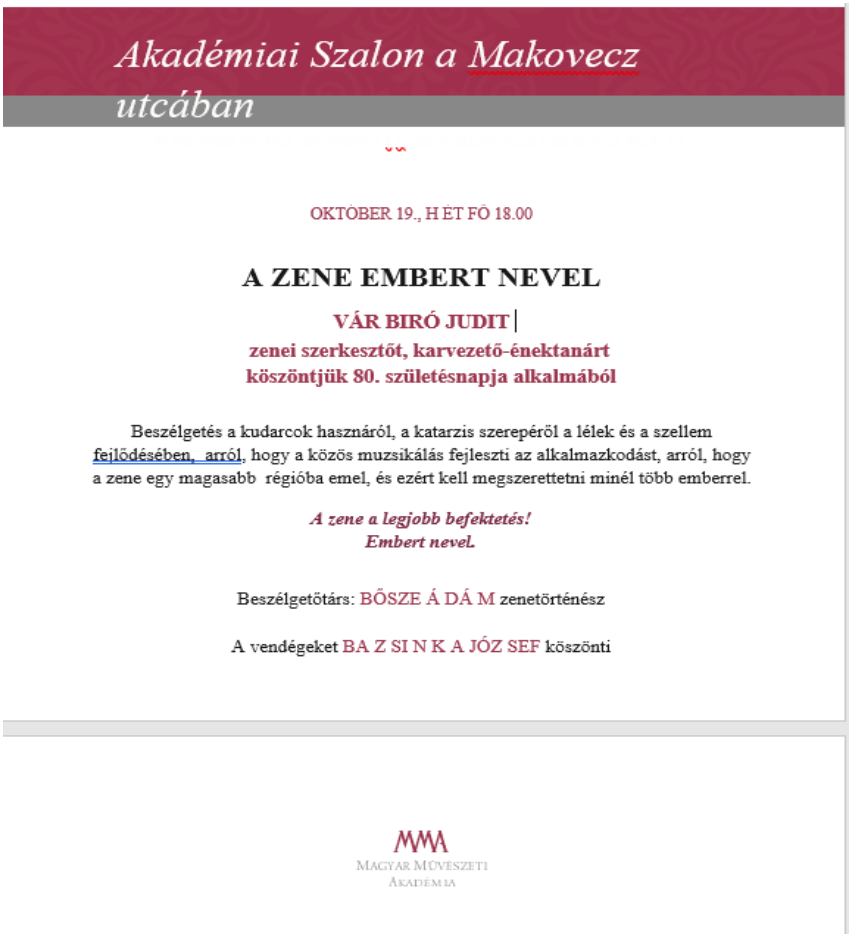

Akadémiai Szalon a Makovecz utcában

OKTÓBER 19., H ÉT FŐ 18.00

A ZENE EMBERT NEVEL

VÁR BIRÓ JUDIT
zenei szerkesztőt, karvezető-énektanárt
köszöntjük 80. születésnapja alkalmából

Beszélgetés a kudarcok hasznáról, a katarzis szerepéről a lélek és a szellem fejlődésében, arról, hogy a közös muzsikálás fejleszti az alkalmazkodást, arról, hogy a zene egy magasabb régióba emel, és ezért kell megszerettetni minél több emberrel.

A zene a legjobb befektetés!
Embert nevel.

Beszélgetőtárs: BŐSZE Á DÁ M zenetörténész

A vendégeket BA Z SI N K A JÓZ SEF köszönti

MMA
Magyar Művészeti Akadémia

Várbiró Judit születésnapi köszöntőjén Bősze Ádám és Bazsinka József
(Fotó: MMA/Nyirő Simon)